

**Vabariigi Valitsuse määruse
„Aidu looduskaitseala kaitse-eeskiri” eelnõu
SELETUSKIRI**

1. Sissejuhatus

Looduskaitseaduse § 10 lõike 1 alusel on Vabariigi Valitsusel õigus võtta ala kaitse alla ja kehtestada ala kaitsekord. Eelnõukohase määrusega muudetakse olemasoleva looduskaitseala kaitse-eesmärke, kaitsekorda ja välispiiri.

Kaitseala asub Jõgeva maakonnas Põltsamaa vallas Kaavere ja Pudivere külas ning Pajusi vallas Aidu külas.

Aidu looduskaitseala (edaspidi ka *kaitseala*, keskkonnaregistri kood KLO1000090) territoorium on olnud kaitse all alates 2002. aastast, kui Vabariigi Valitsus 19. novembri 2002. a määrusega nr 356 „Aidu looduskaitseala kaitse alla võtmine ja Aidu looduskaitseala kaitse-eeskiri” kinnitas Aidu looduskaitseala kaitse-eeskirja ja välispiiri kirjelduse.

Vastavalt looduskaitseaduse § 91 lõikele 1 kehtivad enne selle seaduse jõustumist kaitse alla võetud kaitsealade ja kaitstavate looduse üksikobjektide kaitseks kehtestatud kaitse-eeskirjad ja kaitsekord seni, kuni looduskaitseaduse alusel kehtestatakse uued kaitse-eeskirjad. Seega ei võeta kaitse alla uut ala, vaid kinnitatakse kaitse all olevale alale kehtivate õigusaktide kohane kaitsekord.

Eelnõukohase määrusega muudetakse looduskaitseaduse § 13 lõike 1 alusel olemasoleva looduskaitseala kaitse-eesmärke, kaitsekorda ja korrigeeritakse kaitstava ala piiri. Muudatuse on tinginud vajadus seireandmete põhjal ajakohastada kaitse-eeskirja, eemaldada kaitse-eesmärkidest kaitsealalt puuduvad loodusväärtused ja nende tõttu kehtestatud kaitsekord ning tagada nõukogu direktiivi 92/43/EMÜ looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku ja taimestiku kaitse kohta (edaspidi *loodusdirektiiv*) I lisas nimetatud metsaelupaigatüüpide kaitse. Kaitseala piiridesse jääb täielikult Natura võrgustikku kuuluv Aidu loodusala (Natura võrgustiku ala rahvusvaheline kood EE0080104).

Vabariigi Valitsuse määruse eelnõu on koostanud Keskkonnaameti Jõgeva-Tartu regiooni kaitse planeerimise spetsialist Katrin Kaldma (tel 740 6819, e-post katrin.kaldma@keskkonnaamet.ee), eelnõu kaitsekorra otstarbekust on kontrollinud Keskkonnaameti kaitse planeerimise peaspetsialist Taavi Tattar (tel 627 2184, e-post taavo.tattar@keskkonnaamet.ee). Eelnõu õigusekspertiisi on teinud Keskkonnaameti üldosakonna peajurist Lüüli Junti (tel 680 7435, e-post lyyli.junti@keskkonnaamet.ee) ja advokaadibüroo GLIMSTEDT vandeadvokaat Mirjam Vili (tel 611 8050, e-post mirjam.vili@glimstedt.ee), eksperdi hinnangud kaitseväärtustele ja kaitsekorrale on kaitsekorralduskava koostamisel andnud Marko Kohv, Vahur Sepp ja Urmas Sellis, keeleteimetaja on Siiri Soidro (tel 640 9308, e-post siiri.soidro@tlu.ee).

2. Eelnõu sisu, piirangute ja kaitse alla võtmise põhjendus

2.1. Kaitse-eesmärkide vastavus kaitse alla võtmise eeldustele

Kaitseala kaitse-eesmärk on kaitsta suure loodusväärtusega vanu metsa- ja lammikooslusi, ohustatud ja kaitsealuseid liike ning nende elupaiku. Kaitsealal kaitstakse elupaigatüüpe, mida loodusdirektiiv nimetab I lisas. Need elupaigatüübid on **vanad loodusmetsad** (9010*) ja **rohunditerikkad kuusikud** (9050). Kaitstakse ka II kaitsekategooria liiki kaunist kuldkinga (*Cypripedium calceolus*), mida loodusdirektiiv nimetab II lisas, ja selle kasvukohti.

Vastavalt looduskaitseaduse §-le 7 on kaitseala kaitse alla võtmise eeldused ohustatus, haruldus, tüüpilisus, teaduslik, ajaloolis-kultuuriline või esteetiline väärtus või rahvusvahelistest lepingutest tulenev kohustus. Aidu looduskaitseala kaitse alla võtmise ja kaitse all olemise eelduseks on alale eesmärgiks seatud väärtuste ohustatus, haruldus ja rahvusvahelistest lepingutest tulenev kohustus.

Suure loodusväärtusega haruldased ja ohustatud metsa- ja lammikooslused. Natura 2000 standardandmebaasi on Aidu loodusalal kantud 125 ha elupaika **vanad loodusmetsad (9010*)**. Sellesse elupaigatüüpi kuuluvad inim mõjuga või vähesel inim mõjuga metsad, kus leidub rohkelt lama- ja kõdupuitu ning õõnsustega ja jalalt surnud puid, mis pakuvad elupaiku paljudele liigirühmadele. Ulatusliku kraavivõrgustiku tõttu on elupaigaks 9010* määratud metsad Aidu looduskaitsealal vanad kõdusoometsad. Sellele vaatamata on kaitseala metsad puude vanuse ja mitme struktuurielemendi (palju õõnsusi, puuseeni, juurepessuga nakatunud puid, jämedat ja eri lagunemisastmetes lamapuitu, jalalt surnud ja murdunud puid jne) poolest vana loodusmetsa ilmelised ja väga suure loodusväärtusega kooslused. Intensiivse metsamajandamise tõttu on vanale loodusmetsale iseloomuliku struktuuriga puistud kadumisoht, seetõttu on ohustatud paljud nendega seotud liigid, mis kasutavad metsa elupaiga või toitumisalana. Kuivendumõjudega metsi analüüsinud uuringus („Metsakuivenduse mõju potentsiaalselt ohustatud elustikule“ R. Rosenvaldi juhtimisel 2008–2011; lõpparuande fail http://www.rmk.ee/files/Kuivendus_lopparuanne_2011netti_%20%282%29.pdf) leiti, et vanad kõdusoometsad on elustiku poolest ootamatult väärtuslikud, sest seal leidub väga palju looduskaitsealalt olulisi liike. Näiteks kaitsealuse helviksambla Helli ebatahtlehiku (*Anastrophyllum hellerianum*) jaoks on vanad kõdusoometsad olulised populatsioonide säilimise reservuaarid, sest sobivale niiskustasemele lisaks leidub seal piisavalt suuri kõdunenud okaspuu lamatüvesid. Seepärast on Aidu looduskaitseala vanad metsakooslused väga suure loodusväärtusega vaatamata asjaolule, et tegu on inimese mõjutatud kooslustega.

Aidu looduskaitsealal leidub väiksemate fragmentidena loodusdirektiivi I lisasse haruldase ja ohustatuna arvatud metsakooslus **rohunditerikkad kuusikud (9050)**. Sellesse elupaigatüüpi kuuluvad laialehiste kaaspuuliikidega kuusikud hõlmavad maapinnalähedase liikuva põhjaveega hea veevarustusega ja toiteainerikka mullaga alasid, mis on kogu Euroopa boreaalses piirkonnas valdavalt põllustamise või intensiivse metsamajanduse tõttu muutunud haruldaseks. Seetõttu on ohustatud ka paljud kooslustega seotud liigid, kes kasutavad eespool nimetatud elupaigatüüpi elupaigana või toitumisalana. Loodusdirektiivi ülesanne on kaitsta ohustatud liike ja nende elupaiku ning aidata kaasa looduse mitmekesisuse säilimisele ja taastamisele. Loodusdirektiivi artikli 6 punkti 1 kohaselt tuleb liikmesriikidel kehtestada direktiivi lisades nimetatud elupaigatüüpide ning liikide ja nende elupaikade kaitseks kaitsemeetmed, mis vastavad nende elupaigatüüpide ja liikide ökoloogilistele nõudlustele.

Pikknurme jõgi on suuremas osas õgvendatud, kuid kaitseala piires voolab see valdavalt looduslikus sängis ning vastab oma tunnuste poolest loodusdirektiivi I lisa elupaigatüübile jõed ja ojad (3260). Jõe lähedusse on kujunenud iseloomulike liikidega kitsas, kuid väga vaheldusrikas **jõelamm**, kuhu üleujutused jätkuvalt mineraalset setet kannavad ning lammi kinnikasvamist pidurdavad. Lammi avatuna hoidmine on vajalik eelkõige jõega seotud kaitsealuste liikide ligipääsu tagamiseks. Antud alal on jõelamm väärtuslik eelkõige must-toonekure toitumisalana, millest on pikemalt juttu järgmises peatükis. Kuid lammikooslused on intensiivse põllumajanduse surve all kuivendamise tõttu muutunud haruldaseks kogu Euroopas, seetõttu on ohustatud nendega seotud elustik ning lammide taastamine on ka Eestis prioriteediks.

Kaunis kuldking (*Cypripedium calceolus*) on levinud hajusalt ja vähearvukalt mitmel pool üle kaitseala, keskkonnaregistris on kaitsealal kokku üheksa kirjet. Kaitsealal domineeriv metsatüüp on kauni kuldkinga jaoks võrdlemisi tavaline elupaik ja seetõttu on liik seatud ala kaitse-eesmärgiks. Metsas võib kaunist kuldkinga mõjutada enamasti raietegevus ning pärast raietööde lõppemist kasvupaikade võsastumine (Kauni kuldkinga kaitse tegevuskava).

2.2. Kaitse alla võtmise otstarbekus

Aidu looduskaitseala moodustati 2002. aastal väärtuslike metsakoosluste ja kaitsealuste liikide elupaikade kaitseks. Kaitse jätkamine sellel kompaktsel alal majandatavate metsade ja põllumajandusliku kasutusega maade keskel on oluline peamiselt pikaajaliselt raiest puutumatu vanade metsakoosluste ja nendega seotud liigilise mitmekesisuse ning kaitsealustele liikidele sobiva toitumis- ja pesitsusala püsimiseks.

Kaitseala eesmärgiks seatavat rohunditerikaste kuusikute (9050) elupaigatüüpi on määratud (Keskkonnaameti Jõgeva-Tartu regiooni 2011. a inventuuril) varieeruva esinduslikkusega A–C (üliväärtuslik kuni küllaltki väärtuslik) kaitsealal kokku 8,4 ha (2,6%). Potentsiaalset 9050 elupaika on kaitsealal kaardistatud veel 22,8 ha (7,0%) ulatuses, mis toetab vajadust selle elupaigatüübi kaitse-eesmärgiks seadmist.

Vanaks loodusmetsaks (9010*) määratud ja Natura 2000 standardandmebaasi on kantud 125 ha loodusdirektiivi I lisa vastavat elupaigatüüpi. Kaitsealal esindatud koosluste puhul on tegemist kogu ulatuses küll sekundaarse tüübiga – soometsade kuivendamise teel kujunenud kõdusoometsadega, kuid samas on aja jooksul nende metsade looduslikkus suurenenud. Raietest pikalt puutumata puistus leidub palju kõdu- ja lamapuitu ning jalalt kuivanud puid ja murdunud tüükaid. Esindatud on mitu II ja III kaitsekategooria taime- ja linnuliiki. Väga pikas perspektiivis on võimalik saavutada osade kaitseala metsade loodusliku veerežiimi taastumine, millega luuakse potentsiaal ka vanade loodusmetsade kujunemiseks. Kaitsealal on inventeeritud kuus vääriselupaiga tunnustele vastavat suure loodusväärtusega metsaosas. Kokku on selliseid alasid kaardistatud 80,2 ha (24,7%). Suurim neist hõlmab 46 ha ja paikneb Pikknurme jõest idas, tugevalt kuivendatud alal.

Ohustatud ja kaitsealused liigid ning nende elupaigad. Kaitsealal on registreeritud kokku 13 kaitsealust liiki ja käsitiivalist, mis on ala suurust (315,7 ha) arvestades märkimisväärne kontsentratsioon. Neist on looduskaitseala ja Aidu loodusala kaitse-eesmärgiks seatud käpeline kaunis kuldking, millel on kaitsealal hajusalt registreeritud kokku üheksa leiukohta ja kogu ala on liigile tervikuna sobivaks elupaigaks hinnatud. Enamiku kaitsealuste liikide kaitse-eesmärgiks seadmine pole aga vajalik, kuna eesmärgiks seatud koosluste ja kauni kuldkinga elupaikade kaitseks kehtestatud kaitsekord tagab ka nende kaitse, kuid nende leidumine seal annab alale lisaväärtuse. Teadaolevatest II ja III kategooria kaitsealustest liikidest, mida ei ole seatud kaitseala kaitse-eesmärgiks, asuvad kaitsealal linnuliikidest laanerähn (*Picoides tridactylus*), laanepüü (*Bonasia bonasia*) ja händkakk (*Strix uralensis*), nahkhiirlased (*Vespertilionidae sp*) ning taimeliikidest suur käopõll (*Listera ovata*), kahkjaspunane sõrmkäpp (*Dactylorhiza incarnata*), pruunikas pesajuur (*Neottia nidus-avis*), balti sõrmkäpp (*Dactylorhiza baltica*), vööthuul-sõrmkäpp (*Dactylorhiza fuchsii*), kahelehine käokeel (*Platanthera bifolia*), roomav öövilge (*Goodyera repens*), harilik ungrukold (*Huperzia selago*) ja laialehine neiuvaip (*Epipactis helleborine*). Laanerähn, händkakk ja laanepüü on vanade metsade tunnusliigid. Vanade kuusikute ja küpsete okaspuu- ning segametsa elupaikade vähenemine ohustab neist sõltuvaid liike, kuid Aidu looduskaitseala vanad metsakooslused, jõelamm ja rohunditerikkad kuusikud pakuvad neile liikidele sobivaid elupaiku.

Enne Aidu looduskaitseala moodustamist ja pesametsa hävimist pesitses kaitsealal aastakümneid must-toonekurg (*Ciconia nigra*). Must-toonekurg on väheneva arvukusega linnuliik, kes on Eesti punase nimestiku järgi ohualtis seisus ning on haruldase ja hävimisohus liigina arvatud I kategooria kaitsealuste liikide hulka ja on loodusdirektiivi I lisa liik. Must-toonekure elupaikadeks on eelkõige inimasustusest eemal, üle saja aasta vanuste puudega, minimaalse häirimisega looduslikult mitmekesised metsamassiivid. Toitumispaikade arv ja kvaliteet on liigi ellujäämuse ja sigivuse seisukohalt määrava tähtsusega. Toitumisalade halvenenud kvaliteeti peetakse Eesti must-toonekure populatsiooni vähenenud produktiivsuse üheks põhiliseks põhjuseks (Must-toonekure kaitse tegevuskava eelnõu). Lisaks must-toonekurele elab talle pesitsuspaigaks sobivates vanades metsades veel kuni 400 ohustatud liiki. Seega toimib must-toonekurg teiste ohustatud liikide suhtes katusliigina. Must-toonekure arvukus Eestis on langenud 1980. aastate alguse 250 pesitsevalt paarilt praeguseks ajaks 60–90 paarini. Ekspert U. Sellise hinnangul (2010) on samas tingimused liigi pesitsemiseks ja toitumiseks Pikknurme jõel jätkuvalt sobivad, mille tõttu on liigi elutingimuste kaitsmine, eeskätt vanametsa koosluste kaitse ning lammide taastamise ja avatuna hoidmisega, jätkuvalt looduskaitseala eesmärgiks.

Kaitseala piirides voolab (muidu mitmes lõigus õgvendatud ja süvendatud) Pikknurme jõgi oma looduslikus sängis ja sellel lõigul on tegemist must-toonekurele sobiva toitumisveekoguga. Vooluveekogude kalastik on must-toonekure peamine toidubaas ja kalastikule negatiivselt mõjuv veekogude paisutamine ja süvendamine avaldab kindlasti mõju ka must-toonekurele. Must-toonekurg eelistab looduslikke veekogusid kraavidele ja nende valitud veekogud on oluliselt parema ligipääsetavusega õhust, rohkem kivise ja savisema põhjaga ning keskmisest läbipaistvama veega.

Pikknurme jõgi on must-toonekure toitumisveekogule sobivalt asustusest eemal paiknev kiire ja selgevooluline jõgi. Probleemiks on asjaolu, et suvel jääb veehulk jões nii väikeseks, et see peaaegu kuivab. Aidu looduskaitsealale on 2013.–2022. aastaks kinnitatud kaitsekorralduskava. Selles nähti ette, et kaitseala läänepoolsest magistraalkraavist tuleks vett läbiviikude abil luhale tagasi juhtida, kust see edasi Pikknurme jõkke valguks. Jõest läände jäävaid alasid kasutati 1970. aastateni heina- ja karjamaadena, hiljem on need kinni kasvanud. 2010. aastal tegi Marko Kohv Aidu looduskaitsealale kuivenduse ekspertiisi. Kuni 1966. aastani oli alal ainsaks kuivenduskraaviks praeguse kaitseala keskosa läbiv ida-läänesuunaline kraav, mis juhtis soometsast vett Pikknurme jõkke. Ulatuslik kraavivõrk rajati 1966. ja osaliselt ka 1977. aastal. 2010. aastal rekonstrueeriti kaitseala idaküljel paiknevaid eesvoole ja nende töödega likvideeriti seelselt magistraalkraavilt ka kõik koprapaisud, mis vett alal kinni hoidsid. Vastavalt eksperdiarvamusele on olemasoleva kraavivõrgustiku puhul tegemist suures osas ka praegu toimiva kuivendussüsteemiga, mis juhib aktiivselt vett kaitsealalt ära. Kraavide kaevamisel on pinnas kuhjatud kraavide jõepoolsele kaldale ja sellisel kujul on lisaks takistatud suurvee loomulik valgumine alalt oru põhjas asuva Pikknurme jõe poole. Ekspertiis juhtis tähelepanu, et lisaks mõjutavad kaitseala ka sellest põhja pool asuvatel karstialadel toimuv ja töid, mis soodustaksid jätkuvalt kuivendamist, ei tohiks kaitseala mõjualas lubada. Jõeale ligipääsu parandamiseks, kuivendamismõjude leevendamiseks, Pikknurme jõe keskjooksu loodusliku veerežiimi taastamiseks ning kaitsealuste liikide elu- ja toitumistingimuste parandamiseks võsastumise piiramiseks jõe kallastel on praeguseks hetkeks juba alanud Aidu looduskaitseala kaitsekorralduskavas 2013–2022 ettenähtud lõigukaupa võsa eemaldamine.

Alates 2004. aastast kuulub ala Natura 2000 võrgustiku loodusalade hulka (EE0080104). Keskkonnaregistri ja Natura 2000 andmebaasi andmetel asub kaitsealal jätkuvalt metsise mänguala (keskkonnaregistri kood KLO9102256). Metsis on väheneva arvukusega II kaitsekategooria ja loodusdirektiivi I lisa linnuliik. Suurimaks ohuteguriks peetakse elupaikade killustumist, kisklust, kuivenduse mõjul toimuvat elupaiga kvaliteedi langust ning nende tegurite koosmõju (Metsise kaitse tegevuskava). Samuti ohustavad liiki pikaajalisi maastikumuutused, mille tõttu võivad mängud jääda isolatsiooni ja killustuda eelistatud elupaigad. Metsis tegutses Aidu aladel ilmselt enne, kui 1960.–1970. aastatel rajati sealne kraavivõrgustik. Maaparanduse tagajärjel alanud metsa ümberkujunemise tulemusena muutusid metsisemängud väiksemateks ja kolisid uutesse paikadesse, kuni lõpuks leidis liigile sobivaid mänguplatse ainult kraavide läheduses, kus need eelmisel aastakümnel lõplikult häabusid. Metsiseekspert Vahur Sepp, kes 2010. aastal kaitseala potentsiaali metsise elupaigana hindas, tõdes, et metsisealana on see maaparanduse tulemusena pöördumatult hävinud. Ulatusliku kuivenduse mõjul on varasem madalsoomets muutunud viljakaks kõdusoometsaks, lisandunud on kuusk, haab ja kask. Ka alusmetsas kasvavad kuusk, pihlakas ja sarapuu ning tuulemurd ja risu välistavad metsise eksisteerimise selles elupaigas. Ekspertiis põhjal pole hetkeseisundit enam võimalik tagasi pöörata ka kardinaalsete meetodite, kraavide sulgemise ja/või raietega. Seetõttu ei ole metsise kaitset enam ala kaitse-eesmärgiks seatud. Vastavad muudatused tehakse ka andmebaasides.

2.3. Kaitstava loodusobjekti tüübi valik

Kuna kaitsealal on peamiseks kaitse-eesmärgiks looduslike elupaikade ja liikide kaitse looduslike protsesside kaudu, rakendatakse kaitstava loodusobjekti tüübina jätkuvalt looduskaitseala. Hoiuala kaitsekord ei võimalda vajalike piirangute rakendamist (nt metsamajandusliku tegevuse keelamine). Püsielupaigana kaitstakse ainult konkreetse liigi elupaika, mitte erinevate väärtustega looduskompleksi.

2.4. Kaitstava loodusobjekti välis- ja vööndi piir

Kaitseala piiritlemisel on lähtunud põhimõttest, et kaitsealasse on hõlmatud kaitset vajavad loodusväärtused ja loodusväärtustele vajalik puhver ning ala piiriks peavad olema looduses võimalikult selgelt tuvastatavad, üheselt mõistetavad ja ajas vähe muutuvad objektid (metsasihid, kraavide kaldad, mõõdistatud maaüksused). Kaitseala piir on kantud kaardile kasutades alusena Eesti põhikaarti (mõõtkava 1 : 10 000) ja maakatastri andmeid.

Aidu looduskaitseala pindala on 315,7 ha, sellest eramaad 33,3 ha ja riigimaa 282,4 ha. **Kaitseala piire laiendatakse**, et kaasata neisse kaitseala kesksihi pikendusena osa läände jäävast vanast kopra üleujutusala. Pikknurme jõel, kus kopra tegevus ei põhjusta täiendavat majanduslikku kahju, kuna metsades on tihe kraavivõrk, rajab kobras kahepaiksetele sobiva veerežiimiga alasid ja vesi püsib seal ka kuivemal ajal. Nii paraneb (muidu kuivenduse mõjul kiiresti kahaneva arvukusega) kahepaiksete olukord ja püsib must-toonekure toidubaas. Ettepanek kaitseala laiendamiseks kopra üleujutusala võrra Pikknurme jõge ümbritseval alal tehti kaitsekorralduskava koostamise käigus juba 2010. aastal. Koos välispiiride korrigeerimisest ja kopraala lisamisest tuleneva laienemisega suureneb kaitseala senine pindala kokku 3,6 ha riigimaa võrra.

Kogu kaitseala jääb sihtkaitsevööndisse, seega langevad kaitseala välis- ja vööndi piir täies ulatuses kokku. Kaitseala piir järgib peamiselt sihikraave, metsasihte ja teid, mis on tähistatud ka põhikaardil. Erandiks on loode- ja põhjapiir ning kesksihi pikendusel asuv laiendusala lääneosas. Põhjas kulgeb piir samuti piki metsasihti (või taliteed), mida järgivad Põltsamaa-Pajusi vallapiir ja Aidu-Kaavere külapiiir ja mis on looduses lihtsasti leitav, kuid mida pole põhikaardile kantud. Loodeosas järgib piir katastripiiri, mis on ka raiesmiku serv ja seetõttu kergesti eristatav. Kesksihi pikendusala piir kulgeb mööda Lambi kinnistu piiri ja metsasihti, mida pole põhikaardile kantud. Piirikraavid on maaparandussüsteemide hooldus- ja rekonstrueerimistöõde kontrollimiseks ja tingimuste seadmiseks haaratud kaitsealasse. Piiritlemisel kasutatud metsasihid ja teed jäävad kaitsealast välja.

Kaitsealasse on haaratud kuivendusest vähem mõjutatud piirkonnad Pikknurme jõge ümbritsevas orus, jõelamm ja läänekaldal vanad heinamaad, kuhu on koondunud kaitsealuste liikide leiukohad ja majandamata metsakooslustega seotud elupaigad. Ala põhja- ja lõunaosas, kuivendusest vähem mõjutatud piirkondades on üksikutes kohtades säilinud märjematest kasvukohatüüpidest siirdesoo, naadi, angervaksa ja tarna kasvukohad. Aidu looduskaitseala keskosa idakülge jäävad kuivendusest enim mõjutatud, kuid nüüdseks juba vanametsailmelised tugeva kuivendusemõjuga kõdusoometsad. Läände sopistub osaliselt välja Pikknurme jõge ümbritsev pikaajaline kopra tegutsemis- ja üleujutusala.

2.5. Kaitsekord

2.5.1. Kaitsekorra kavandamine

Kaitsekorra väljatöötamisel on arvestatud kaitsealal asuvaid loodusväärtusi ja ekspertide Marko Kohvi, Urmas Sellise ja Vahur Sepa 2010. aastal koostatud eksperdihinnanguid kaitsealal leiduvate loodusväärtuste seisundi kohta.

Kaitse-eeskirjaga kehtestatavad piirangud on sätestatud ulatuses, mis tagab kaitsealal leiduvate liikide ja elupaikade soodsa seisundi ja on proportsionaalne saavutatavale efektile.

Vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele on kaitseala tsoneeritud tervikuna sihtkaitsevööndisse. Leebem kaitse-eeskirjaga seaks ohtu kaitseala kaitse-eesmärkide saavutamise ja kaitseväärtuste pikaajalise säilimise.

Ala on valdavalt metsamaa, mida läbib Pikknurme jõgi seda ümbritsevate kitsaste lammialadega. Hoolimata intensiivsest metsakuivendusest on tegu pikka aega raiumata metsadega, mille loodusväärtus on praeguseks väga suur. Puistud on valdavalt küpsed või üleseisnud ning alanud on looduslik puistute vaheldumise protsess.

Poollooduslike koosluste ilme ja liigikoosseisu säilimiseks vajalikku tegevust pole reguleeritud, sest tegemist on väikeste raskesti ligipäätavate ja pikka aega hooldamata lammialadega, mille uuesti kasutuselevõtt pole enam otstarbekas. Kaitse-eeskirjaga ei ole reguleeritud sõitmist veelal, sest kaitsealal puuduvad selleks sobivad veekogud. Reguleeritud ei ole pilliroo ja adru varumist, sest kaitsealal puuduvad vastavateks tegevusteks sobivad veekogud.

2.5.2. Sihtkaitsevööndi kaitsekord

2.5.2.1. Lubatud tegevused

Kaitseala paikneb kogu ulatuses ühes sihtkaitsevööndis. Arvestades sealseid kooslusi, ala kompaktsust, väärtuste paiknemist ning vajalikku kaitsekorda, piisab olemasolevate loodusväärtuste kaitseks ühest sihtkaitsevööndist. Sihtkaitsevöönd on vajalik väärtuslike metsakoosluste ning kaitsealuste liikide elupaikade ja kasvukohtade kaitseks ning vajaduse korral ajalise liikumispiirangu seadmiseks. Sihtkaitsevöönd võimaldab raieid vältida ja kuivendamise mõju vähendada, elurikkust ja vanadele metsadele iseloomulikke liike säilitada ning ohustatud ja haruldastele liikidele elu- ja toitumisalasid taastada ning hoida.

Kaitse-eeskirja kohaselt on inimestel kogu kaitsealal lubatud viibida ning korjata marju, seeni, muid metsa kõrvalsaadusi ja pidada jahti ning kalastada. Nimetatud tegevusi on siiani kaitsealal tehtud ja ei ole teada, et see oleks kaitse-eesmärkidele negatiivselt mõjunud. Jahipidamisele nagu ka muul eesmärgil kaitsealal liikumisele piiranguid seatud pole. Varasem ajaline liikumispiirang tulenes metsise mänguajast, kuid mängude puudumise tõttu ei ole selline piirang enam vajalik.

Telkimine ja lõkke tegemine on lubatud kaitseala valitsemisega ja kaitse korraldamisega seotud töödel, kaitse-eeskirjaga lubatud töödel ning kaitseala valitseja nõusolekul teadustegevusel või kohtades, mis on kaitseala valitseja nõusolekul selleks ette valmistatud ja tähistatud. Kaitsealal puudub ettevalmistatud ja tähistatud külastustaristu ning lähitulevikus ei ole plaanis sinna ka taristut rajada, kuna ala asub inimasustusest eemal ja külastajaid satub siia harva. Seepärast on telkimine ja lõkke tegemine seotud kaitseala valitseja kaalutusotsusega, et võimaldada vajaduse korral kaitseala koosluste ja liikide hooldustööde ja teadustöö tegemist mitmepäevaste perioodidena.

Kaitsealal on lubatud kuni 30 osalejaga rahvaürituse korraldamine. Rohkem kui 30 osalejaga rahvaürituse korraldamine on lubatud üksnes kaitseala valitseja nõusolekul, et vältida kaitsealal kasvavate kaitsealuste taimeliikide ning väga tallamisõrnade koosluste kahjustamist näiteks üha intensiivistuva orhideehuviliste turismireiside käigus. Rahvaürituste korraldamisega seotud leevendus on tehtud eeskätt teadus- või õppeotstarbel korraldatavate koolituste ja matkade läbiviimiseks. Sedalaadi üritused toimuvad väikestele gruppidele ja üritusi on harva, seega ei kahjusta see leevendus kaitseala kaitse-eesmärkide saavutamist. Kaitseala valitseja kooskõlastuse nõue võimaldab kaitseala valitsejal reguleerida, et korraga ei oleks kaitsealal liiga suurt tallamis- ja pesitsusaegset häirimiskoormust.

Kaitsealal puuduvad teed, seetõttu pole vajalik reguleerida sõidukiga sõitmist teedel. Metsas sõitmine tekitab kaitstavate liikide jaoks häirivat müra ning kahjustab maapinda, mistõttu halveneb elupaikade seisund. Sõidukiga sõitmine ja maastikusõidukiga sõitmine on seepärast lubatud vaid järelevalve- ja päästetöödel, kaitseala valitsemise ja kaitse korraldamisega seotud tegevusel, kaitseala valitseja nõusolekul teadustegevusel ning kaitse-eeskirjaga lubatud töödel. Kavandatavad liikumispiirangute leevendused on kooskõlas looduskaitseadusega ega sea ohtu looduskaitseala kaitse-eesmärkide saavutamist.

Kaitseala valitseja nõusolekul on sihtkaitsevööndis lubatud olemasolevate ehitiste hooldustööd ja tee, tehnovõrgu rajatise või tootmisotstarbeta ehitise püstitamine kaitsealal paikneva kinnistu või kaitseala tarbeks. See võimaldab kaitseala valitsejal lubada paigaldada ja hiljem hooldada kaitseala tähiseid ning infostende, vajaduse korral luua võimalusi maastikul liikumiseks (sillad, truubid, juurdepääsuteed) ja kaitsekorralduslikeks töödeks, maaomanikele näiteks metsatöödeks, mis on vajalikud koosluste hooldamiseks või taastamiseks. Kaitseala valitseja kaalutusotsusega on võimalik seada tingimusi tööde tegemise ajale, viisile, kohale, kasutatavale tehnikale jms, mis võib muidu ohustada kaitse-eesmärke. Kaitsekorralduslike tööde võimaldamiseks on lubatud koosluste kujundamine vastavalt kaitse-eesmärgile, kaitsealuste liikide elutingimuste säilitamiseks vajalik tegevus ning maaparandussüsteemide hoiutööd ja veerežiimi taastamine.

2.5.2.2. Vajalikud tegevused

Aidu looduskaitsealal on vajalik metsa- ja sookoosluste taastamiseks kraavide sulgemine. Töödega parandatakse jõe veerežiimi ja seisundit ning selle vastavust jõega seotud kaitsealuste liikide toitumisveekogude omadustele. Vee tagasijuhtimist kuivenduskraavidest jõelammile on ette näha 3–4 kohas.

2.5.2.3. Keelatud tegevused

Kaitsealal on kooskõlas kaitse-eeskirjaga sätestatud erisustega keelatud majandustegevus ja loodusvarade kasutamine. Vastavalt majandustegevuse seadustiku üldosa seadusele on majandustegevus iga iseseisev tulu saamise eesmärgiga tehtav püsiv tegevus, mis ei ole seadusest tulenevalt keelatud. Tegevus, mille suhtes on kehtestatud teatamis- või loakohustus, loetakse samuti majandustegevuseks ka juhul, kui selle eesmärk ei ole tulu saamine. Seega kõik kaitse-eeskirja kaitsekorra peatükis reguleeritud tegevused, mis on määrusega lubatud või lubatud kaitseala valitseja nõusolekul ja mida tehakse tulu saamise eesmärgiga, ning tegevused, mis on lubatud või lubatud kaitseala valitseja nõusolekul ja millega kaasneb teatamis- või loakohustus, on kaitseala sihtkaitsevööndis lubatud majandustegevus. Kaitse-eeskirjaga lubatakse sihtkaitsevööndis majandustegevust, mis ei kahjusta kaitseala kaitse-eesmärki või seisundit.

Kaitsealal on valdavalt tegemist metsamaaga, kus on registreeritud loodusdirektiivi elupaigatüübid ja muud suure loodusväärtusega metsakooslused. Tuleb tagada koosluste soodsa seisundi säilimine, st nende looduslik levila on muutumatu suurusega või laieneb. Ehitamine on lubatud vaid väga piiratud alal. Kitsendus on vajalik ka loodusliku mitmekesisuse ja maastikuilme säilitamiseks. Globaalselt on kõige rohkem bioloogilist mitmekesisust metsades, kui rääkida liikidest, geneetilisest materjalist ja ökoloogilistest protsessidest.

2.5.2.4. Tegevuste kooskõlastamine kaitseala valitsejaga

Tegevused, mis on keelatud, kui selleks ei ole kaitseala valitseja nõusolekut, on määratud vastavalt looduskaitseaduse § 14 lõikele 1. Kaitseala valitseja nõusolekuta on keelatud kaitsealal muuta katastriüksuse kõlvikute piire ja sihtotstarvet, koostada maakorralduskava ja teha maakorraldustoiminguid, kehtestada detailplaneeringut ja üldplaneeringut, lubada ehitada ehitusteatise kohustusega või ehitusloakohustuslikku ehitist, anda projekteerimistingimusi või ehitusluba, rajada uut veekogu, mille pindala on suurem kui viis ruutmeetrit, kui selleks ei ole vaja anda vee erikasutusluba, ehitusluba või esitada ehitusteatist. Kuivõrd Pikknurme jõgi pole Aidu looduskaitseala lõigus laevatatav, siis ei ole vajalik määrusega reguleerida paadisilla ja lautri rajamist. Kaitseala valitseja nõusolekuta on keelatud lisaõõta jahiulukeid.

Kaitseala valitseja ei kooskõlasta tegevust, mis kaitse-eeskirja kohaselt vajab kaitseala valitseja nõusolekut, kui see võib kahjustada kaitseala kaitse-eesmärgi saavutamist või kaitseala seisundit. Kui tegevust ei ole kaitseala valitsejaga kooskõlastatud või tegevuses ei ole arvestatud kaitseala valitseja kirjalikult seatud tingimusi, mille täitmisel tegevus ei kahjusta kaitseala kaitse-eesmärgi saavutamist või kaitseala seisundit, ei teki isikul, kelle huvides nimetatud tegevus on, vastavalt haldusmenetluse seadusele õiguspärasest ootust sellise tegevuse õiguspärasuse osas.

Praktikas on tingimuste esitamine kõige enam kasutatav võte, millega välditakse kaitsealadel majandustegevuse kahjustavat mõju. Enamasti ei keelata tegevust, mis on kaitse-eeskirjas lubatud kaitseala valitseja nõusolekul, vaid püütakse kaalutlusõiguse kaudu leida lahendusi, kus tegevus loodusväärtusi ei kahjusta, ühitades looduskaitse ja arendushuvid.

3. Menetluse kirjeldus

Varem on toimunud Aidu looduskaitseala kaitse-eeskirja eelnõu avalik väljapanek 18. septembrist 2. oktoobrini 2006. a Jõgevamaa Keskkonnateenistuses ja asukohajärgsetes omavalitsustes. Avalik arutelu korraldati 3. oktoobril 2006. a kell 11.00 Jõgevamaa Keskkonnateenistuse saalis. Vastuväiteid ja ettepanekuid sai esitada kirja teel Jõgevamaa Keskkonnateenistusele kuni 18. oktoobrini 2006. a. Kirjalikult ei saadetud Jõgevamaa keskkonnateenistusele ühtegi arvamust ega ettepanekut.

Aidu looduskaitseala kaitse-eeskirja eelnõu teine avalik väljapanek toimus 20. juulist 10. augustini 2015. a Keskkonnaameti Jõgeva kontoris, Põltsamaa Vallavalitsuses ja Pajusi Vallavalitsuses. Teade kaitse-eeskirja avaliku väljapaneku ja avaliku arutelu kohta ilmus 20. juulil 2015. a üleriigilise levikuga ajalehes Eesti Päevaleht ning 17. juulil 2015. a kohalikus ajalehes Vali Uudis ja 18. juulil 2015. a ajalehes Vooremaa. Väljaandes Ametlikud Teadaanded ilmus kaitse-eeskirja eelnõu avalikustamise teade 15. juulil 2015. a.

Looduskaitseaduse §-s 9 sätestatud kaitse alla võtmise menetluse käigus saadeti teade kaitse-eeskirja eelnõu avalikustamise, sh avaliku väljapaneku ja avaliku arutelu kohta Põltsamaa ja Pajusi Vallavalitsusele ning Riigimetsa Majandamise Keskusele kui kaitsealal paiknevate riigimaade omaniku esindajale. Lisaks teavitati moodustatavast kaitsealast ja seal kehtima hakkavast kaitse-eeskirjast kinnisasjade omanikke (6 omanikku) posti teel tähtkirjaga ning paluti avaldada arvamust, teha ettepanekuid ja esitada pretensioone. Kiri sisaldas teadet, et kui pretensioone ega ettepanekuid ei esitata, loetakse, et maaomanik on kaitse-eeskirjaga nõus. Avalikustamise käigus laekus üks pretensioon esialgselt plaanitud laiendusosal asuva Lambi kinnistu (61606:001:0031) omanikult ja ettepanek korraldada kaitse-eeskirja avalik arutelu.

Kaitse-eeskirja avalik arutelu toimus 11. augustil 2015. a Keskkonnaameti Tartu kontoris Aleksandri 14 ja sellest võttis osa neli inimest. Lambi kinnistu omanike ettepanek oli kogu Lambi kinnistu väljaarvamine kaitseala koosseisust või kinnistu jagamine. Arutelu käigus loobuti esialgselt ulatuslikumast laiendusosal ala läbiva kesksihi pikendusel, mida soovitati kaitsekorralduskava koostamiseks tehtud ekspertiisis (U. Sellis, 2010). Otsuse tegemisel toetuti Keskkonnaameti 11. augustil toimunud välitööle ja arvestati omanikule sihtkaitsevööndi kehtestamisega kaasnevate ebaproportsionaalsete kulutustega. Avaliku arutelu tulemusena otsustati piirduda väiksema laiendusala riigimetsa ulatuses.

Tabel 1. Maaomanike seisukohad vastuseks Keskkonnaameti Jõgeva-Tartu regiooni poolt 17. juulil 2015. a väljasaadetud kirjadele

Arvamuse esitaja nimi ja seos eelnõuga	Arvamuse kokkuvõte	Menetleja otsus
Lambi 61606:001:0031	Ei nõustunud piirangute laiendamisega Lambi kinnistule.	Keskkonnaameti Jõgeva-Tartu regioon otsustas Lambi kinnistu (61606:001:0031) osas metsamaa kesise loodusväärtuse ning maaomanikule ebaproportsionaalselt koormavate majanduspiirangute tõttu kaitseala laiendusest loobuda.
Põltsamaa metskond 13 kinnistu (61606:001:0590)	Vastuväiteid kavandatud kaitsekorrale ega laiendusele riigimaa osas ei olnud.	Kaitseala laiendatakse vastavalt kaitsekorralduskava käigus esitatud eksperdi hinnangule 3,6 ha ulatuses riigimetsamaale.

4. Eelnõu vastavus Euroopa Liidu õigusele

Eelnõu koostamisel on arvestatud EL õigusaktiga EÜ Nõukogu direktiiv nr 92/43/EMÜ looduslike elupaikade ning loodusliku taimestiku ja loomastiku kaitse kohta (EÜT L 206, 22.07.1992, lk 7–50).

EÜ Nõukogu direktiivi nr 92/43/EMÜ ehk loodusdirektiivi artikli 2 lõike 1 kohaselt on nimetatud direktiivi eesmärk looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku ja taimestiku kaitsmisega kaasa aidata bioloogilise mitmekesisuse säilimisele EL liikmesriikide territooriumil. Loodusdirektiivi artikli 3 lõigete 1 ja 2 kohaselt luuakse Euroopa ökoloogiline võrgustik Natura 2000, mille loomisse annab oma panuse iga liikmesriik võrdeliselt sellega, millisel määral leidub tema territooriumil loodusdirektiivis nimetatud looduslikke elupaigatüüpe ja liikide elupaiku. Vastavalt Vabariigi Valitsuse 5. augusti 2004. a korralduse nr 615 „Euroopa Komisjonile esitatav Natura 2000 võrgustiku alade nimekiri” lisa 1 punkti 2 alapunktile 9 on Natura 2000 võrgustiku loodusalaks esitatud Aidu loodusala, mis hõlmas Aidu looduskaitseala. Seetõttu tuleb Aidu looduskaitsealal tegevuse kavandamisel hinnata selle mõju kaitse-eesmärkidele, arvestades Natura 2000 võrgustiku alade kohta kehtivaid erisusi.

Aidu loodusala on kinnitatud Natura 2000 võrgustiku alaks Euroopa Komisjoni 12. novembri 2007. a otsusega 2008/24/EÜ, millega võeti vastavalt nõukogu direktiivile 92/43/EMÜ vastu boreaalses biogeograafilises piirkonnas asuvate ühenduse tähtsusega alade esimene ajakohastatud loetelu (teatavaks tehtud numbri K(2007) 5402 all, ELT L 012, 15.01.2008, lk 118–382). Viimati ajakohastati nimekirja Euroopa Komisjoni 3. detsembri 2014. a rakendusotsusega (EL) 2015/73, millega kinnitati ametlikult ühenduse tähtsusega alade loetelu kaheksas uuendatud versioon (teatavaks tehtud numbri C(2014) 9092 all), ELT L 18, 23.01.2015, lk 485–695).

Pärast määruse jõustumist tehakse Euroopa Komisjonile ettepanek lisada Aidu loodusala kaitse-eesmärkide hulka elupaigatüüp rohunditerikkad kuusikud (9050) ja muuta Aidu loodusala piire, mis viiakse kooskõlla Aidu looduskaitseala piiriga.

5. Määruse mõju ja rakendamiseks vajalikud kulutused

Määruse mõju on positiivne loodus- ja elukeskkonnale, aidates looduskeskkonna säilitamisega kaasa inimeste põhivajaduste ja elukvaliteedi tagamisele. Määruse kaitse-eesmärkide täiendamine metsaelupaigatüüpidega aitab kaasa väärtuslike metsaelupaikade säilitamisele ja nende soodsa seisundi saavutamisele.

Uue kaitse-eeskirja kehtestamine aitab kaasa rahvusvaheliste kohustuste täitmisele, seega on mõju välissuhetele positiivne. Looduse mitmekesisuse ehk elurikkuse säilitamise ja suurendamise vajaduse sätestavad nii Euroopa 2020 kui ka Ressursitõhusa Euroopa tegevuskava. Sellest tulenevalt on elurikkuse vähenemise peatamiseks ja taastamiseks kinnitatud EL elurikkuse strateegia aastani 2020 (KOM(2011)2441), mis seab liikmesriigile konkreetsed ja mõõdetavad eesmärgid elurikkuse (liikide ja elupaikade seisundi) parandamiseks aastaks 2020. Kinnitav õigusakt toetab otseselt nende eesmärkide saavutamist.

Aidu looduskaitseala on valdavalt juba 2002. aastast riikliku kaitse all, mistõttu puudub määruse jõustumisel oluline mõju sotsiaalvaldkonnale, riiklikule julgeolekule, majandusele, regionaalarengule ning riigiasutuste ja kohaliku omavalitsuse korraldusele.

Vastavalt maamaksuseaduse §-le 4 kaasneb eelnõu jõustumisega kohalike omavalitsuste maamaksutulude mõningane vähenemine. Maamaksuseaduse § 4 lõike 3 kohaselt hakkab maamaksusoodustus kehtima kaitse-eeskirja jõustumisele järgneva aasta 1. jaanuaril. Maamaksuseaduse § 4 lõike 1 punkti 1¹ kohaselt kaitsealade sihtkaitsevööndi maalt maamaksu ei maksta. Kuna olemasolev kaitseala on tervikuna sihtkaitsevööndis, millele juba kehtib 100%-line maamaksusoodustus, siis tuleb maamaksutulude vähenemisenä arvestada kaitseala laiendusosaladelt kohaliku omavalitsuse tulude vähenemist 3,6 ha-lt saamata jääva maamaksutulude võrra.

Vastavalt looduskaitseaduse §-le 20 võib riik kokkuleppel kinnisasja omanikuga omandada kinnisasja, mille sihtotstarbelist kasutamist ala kaitsekord oluliselt piirab, kinnisasja väärtusele vastava tasu eest.

Aidu looduskaitsealale jäävate maade peamine sihtotstarve on maatulundusmaa, 315,7 ha maadest kuuluvad riigile 282,4 ha ja 33,3 ha on eramaad, mis kõik kehtiva kaitsekorra järgi jäävad sihtkaitsevööndisse. Seega määruse jõustumisega ei kaasne täiendavad kohustusi eramaade riigile omandamise osas.

Kaitsealal, mis on ühtlasi Natura 2000 loodusala, saab taotleda metsatoetust 110 eurot sihtkaitsevööndi metsamaa hektari kohta. Sihtkaitsevööndisse jääb toetusõiguslikku erametsamaad ligikaudu 32,7 ha, mis on ka praegu sihtkaitsevööndis. Määruse jõustumisega täiendavaid kohustusi metsatoetuse maksmisega seoses ei kaasne.

Ka riigimetsamaal ei kaasne muutusi saamata jääva tulu osas.

6. Määruse jõustumine

Määrus jõustub kümnendal päeval pärast Riigi Teatajas avaldamist.

7. Vaidlustamine

Määruse üldkorraldusele ehk haldusakti tunnustele vastavat osa on võimalik vaidlustada, esitades halduskohtumenetluse seadustikus sätestatud korras kaebuse halduskohtusse. Määruses on üldkorralduse regulatsioon suunatud asja (kinnistu) avalik-õigusliku seisundi muutmisele, hõlmates eelkõige asja kasutamist ja käsutamist reguleerivaid sätteid. Seega vastavad määruses üldkorralduse tunnustele sätted, millest tulenevad kinnisasja omanikule või valdajale õigused ja kohustused on konkreetse kinnisasjaga tihedalt seotud ning puudutavad kinnisasja kasutamist või käsutamist. Halduskohtumenetluse seadustiku § 46 lõike 1 kohaselt võib tühistamiskaebuse esitada 30 päeva jooksul kaebajale haldusakti teatavaks tegemisest arvates ja sama paragrahvi lõike 5 kohaselt kaebuse haldusakti õigusvastasuse kindlakstegemiseks kolme aasta jooksul haldusakti andmisest arvates.

8. Eelnõu kooskõlastamine

Eelnõu kooskõlastati teiste ministriumidega eelnõude infosüsteemi EIS kaudu. Ministriumid on kooskõlastanud eelnõu vaikimisi. Vabariigi Valitsuse reglemendi § 7 lõike 4 kohaselt, kui kooskõlastaja ei ole sama paragrahvi lõigetes 1–3 sätestatud tähtaja jooksul eelnõu kooskõlastanud või jätnud seda põhjendatult kooskõlastamata, loetakse eelnõu kooskõlastatuks.

Marko Pomerants
Keskkonnaminister